

EESTI REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE AJALOO UURIMISEST NSV LIIDUS AASTAIL 1918—1937 *

Prof. ajalootead. doktor H. Moosberg

NSV Liidu ajaloo kateeder

Marksistlik ajaloomõte hakkas Eestis kujunema 1905.—1907. aasta revolutsiooni ja sellele järgneval perioodil. Marksistlikult käsitlesid mõningaid eesti ajaloo küsimusi seoses revolutsioonilise võitlusega H. Pöögelmann,¹ V. Kingissepp, V. Buk ja mõned teised. Kuid eesti ajaloo süstemaatilise uurimisest ei saanud nende juures juttugi olla, selleks polnud reaalseid võimalusi. Ainult Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit löi eeldused marksistliku ajalooteaduse arenemiseks Eestis. Kuid nõukogude korra mõnekuise eksisteerimise ajal ei jõutud veel midagi suuremat ära teha. Olgu mainitud, et 1917. a. oktoobripäevil avaldati Eesti Ülemaalise Täidesaatva Komitee üleskutse töölistele ja talupoegadele teadete kogumiseks 1905. a. karistussalkadest osavõtjate kohta.² 1917. ja 1918. aasta algul ilmusid ainult mõned ajaleheartiklid.³

Kodanliku diktatuuri perioodil olid ajaloo uurijateks ja kirjutajateks Eestis peamiselt kodanlikud ajaloolased, kes kas vaikisid surnuks või moonutasid töörahva revolutsioonilise liikumise ajalugu kodanluse huvides. Näiteks kodanlikud ajaloolased ja sotsid tegelesid 1905.—1907. aasta revolutsiooni uurimisega ning kogusid suhteliselt rohkesti materjali, kuid kõik nad püüdsid tõestada, et 1905. aasta oli kodanlikku diktatuuri ettevalmistavaks etapiks. See oli revolutsiooni iseloomu võltsimine, sest 1905.—1907. a. revolutsioon oli oma kandvate ja juhtivate jõudude poolt tegelikult Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni pea-

* Ajaloo-Keeleteaduskonna teaduslikul sessioonil (25. okt. 1960) esitatud ettekande põhjal.

¹ H. Moosberg, Hans Pöögelmann 1905.—1907. a. revolutsioonis. TRU Toimetised, 1960, nr. 87, lk. 155—165.

² Vt. «Tööline» 1917, 23. X, nr. 84; «Maatamees» 1917, 24. X, nr. 41; «Rahvaleht» 1917, 25. X, nr. 20.

³ M. Mart, 16. oktoober. «Tööline» 1917, nr. 84; J. Liiv, Mõned mälestused. 1905. a. liikumine Pärnus. «Tööline» 1918, 31. I, nr. 13; M. Mihkelson, Mälestusi revolutsioonile. (Revolutsioonimuuseumi asutamise vajadusest Tallinnas). «Tööline» 1918, 15. II, nr. 26.

prooviks. Eesti kodanluse töörahvavastast võitlust 1918.—1919. a. nimetasid nad «vabadussõjaks» jne.

Ainult mõned üksikud püüdsid väljendada eesrindlikke aja-loomõtteid. Nii näiteks hakkas A. Loring juba üliõpilaspõlves huvi tundma Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo vastu,⁴ kuid tema ainekäsitus polnud marksistlik.

Tööraha huvide eest võitlejad, revolutsiooniliste ideede kandjad olid sunnitud tegutsema sügaval põranda all, sest neid jälitati, paisati vanglatesse ja mõrvati kodanluse poolt. Nad ei saanud kirjutada avalikult oma võitluse ajalugu. Seda tegid nad salaja.⁵ Näiteks kirjutas J. Lauristin (J. Madarik) Tallinna vanglas 1925.—1927. a. ajaloolise romaani «Riigikukatjad», milles kujutatakse eesti töölisliikumist, EKP tegevust, eesti tööraha võitlust nõukogude võimu eest aastail 1922—1924. Romaani loeti salaja vangikambrites seni, kuni ühel vabanenud vangil õnnestus see vanglast välja viia ning Leningradi toimetada, kus ta esmakordselt ilmus, ehkki kärbitud kujul.⁶

Valge terrori eest NSV Liitu põgenenud eesti revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad leidsid seal mitte ainult sooja sõbraliku vasuvõtu, vaid ka vajalikud tingimused töötamiseks, õppimiseks ning sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri arendamiseks.

Nõukogude valitsus hoolitses tähelepanelikult vähemusrahvaste, nende hulgas ka eestlaste arenemise eest. Nõukogude võimu esimestel aastatel juhtisid tööd vähemusrahvaste seas vastavad Rahvasasjade Rahvakomissariaadi osakonnad oma komissaridega eesotsas. Eesti osakond Moskvas alustas oma tööd 11. mail 1918. a.,⁷ selle komissariks oli 1918. a. alates H. Pöögelmann. Eesti asjade osakond moodustati tollal veel Petrogradi nõukogu, nn. Põhja-Kommuuni⁸ juurde. Komissariks oli seal J. Anvelt. Samasugused osakonnad moodustati Siberis, Ukrainas ja mujal, kus elas eestlasi. Nende osakondade ülesandeks oli eestlaste majandusliku, poliitilise ja kultuurilise tegevuse juhtimine. Nende taotlusel Rahvahariduse Rahvakomissariaat asutas õppeasutusi, korraldas kursusi, hakati välja andma ajalehti ja ajakirju. Nii näiteks asutati 1918. a. Petrogradis Eesti Tööraha

⁴ A. Loring, 1905. a. revolutsioon Läänemaal. «Eesti Kirjandus» 1935, nr. 10—12; A. Loring, Noor Tuglas punaseil aastail. «Looming», 1936, nr. 3; A. Loring, Ants Laikmaa vanemaist ja noorpõlvest. «Eesti Kirjandus» 1936, nr. 4; A. Loring, Demokraatliku mõtte sünd ja Tartu üliõpilaskond. «Akadeemia» 1938, nr. 1. A. Loring hakkas 1940. aastal Tartu nõukogude ülikoolis (õigusteaduskonnas) lugema õiguse ajalugu. Mõrvati fašistide poolt 1942. a. (vt. A. Matsulevitš, Ainult üks episood kuritegude sarjast. «Sirp ja Vasar» 1960, nr. 49).

⁵ J. Saat, Kuidas me uurisime Lenini töid kodanlikus Eestis. «Eesti Kommunist» 1960, nr. 4.

⁶ J. Madarik, Riigikukatjad, Tallinn 1950, lk. 209—210.

⁷ «Klassivõitlus» 1919, nr. 3/4, lk. 15.

⁸ Ametlikult nimetati seda Põhjaringkonna Rahvasasjade Komissariaadi Eesti osakonnaks. Vt. «Klassivõitlus» 1919, nr. 3/4, lk. 15.

Ülikool, kus laiad töörahva hulgad said omandada vajalikke teadmisi eesti keeles⁹ (hiljem see reorganiseeriti Opetajate Instituudiks ja 1925. a. nimetati ta Opetajate Tehnikumiks). 1919. a. asutati Petrogradis Eesti Parteikool ja tööliste fakulteet. 1922. a. hakkas töötama Lääne Vähemusrahvaste Kommunistliku Ülikooli eesti sektor, kodusõja aastail asutati Internatsionaalne Sõjaväekool, kus ka õppis rohkesti eestlasi, 1926. a. moodustati Herzeninimelise Pedagoogilise Instituudi eesti sektor jne.

Tõsist tööd tehti üldhariduslike koolide asutamise alal. Igasse eesti asundusse loodi kool. Anti välja eestikeelseid kooliõpikuid ja muud kirjandust. Järjest rohkem tõlgiti eesti keelde marksism-leninismi klassikute töid.

1917. a. novembris hakkas Petrogradis ilmuma eestikeelne ajaleht «Edasi», Omskis ilmus pärast kodusõda «Siberi Tööline» (1920—1921), siis «Siberi Teataja» (1923—1928), ajakirjad «Eesti Kool», «Töörahva Kultuur» jt.

Ed. Päll ühes oma suuremas artiklis on näidanud, kui viljakalt tegutsesid eesti kirjanikud ja luuletajad NSV Liidus.¹⁰

Nõukogudemaale siirdunud rida EKP juhtivaid tegelasi ja eesti revolutsioonilisest liikumisest osavõtjaid, lülitunud aktiivselt maa majanduslikku, poliitilisse ja kultuuriellu, jälgisid tähelepanelikult ka rahva elu kodanlikus Eestis ning tundsid suurt huvi eesti ajaloo, eelkõige revolutsioonilise liikumise ajaloo vastu.

Rööbiti ajalooalaste kirjutistega ilmus rohkesti nende publitsistlikke töid, millel on tänapäeval suur ajalooline tähtsus. Näiteks 1918. a. kirjutas V. Kingissepp Moskvast raamatu «Kellele iseseisvus, kellele ike». 1920. a. valmis V. Kingissepal (Eestis põranda all) töö «Iseseisvuse ikke all», milles on antud põhjalik ja õige hinnang Eesti kodanliku diktatuuri olemusele. 1918. aastal ilmusid mõned publitsistlikud artiklid ja brošüürid H. Pöögelmanni sulest.¹¹

1919. a. hakkas Petrogradis ilmuma kommunistlik ajakiri «Klassivõitlus».¹² «Klassivõitluses» avaldati rööbiti kaasaja majanduslikke, poliitilisi ja kultuuriküsimusi selgitavate materjalidega artikleid ka Eesti ajaloo kohta. Juba ajakirja esimese ilmumisaasta kestel avaldati selles rida ajalooalaseid artikleid. Nii näiteks avaldas A. Vallner Eesti Töörahva Kommuuni teostamise lühikese ülevaate.¹³ J. Käspert publitseeris oma mälestused Narva «Kiire» kohta.¹⁴ Samal ajal ilmusid huvitavad «Meie sõjaväelaste kirjad ja mälestused»,¹⁵ H. Pöögelmann kirjutas

⁹ «Klassivõitlus» 1919, nr. 3/4, lk. 15; A. Walner, Eesti Töörahva Ülikool. «Kolm aastat», Kogu Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks, Peterburis 1920.

¹⁰ E. Päll, Eesti nõukogude kirjanduse arenemisest NSV Liidus enne 1940. aastat. «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 4/5 ja 6.

¹¹ Vt. H. Pöögelmanni, Eesti tulevik, Peterburis 1918.

¹² «Klassivõitlus» oli algul EKP Venemaa Büroo, siis Kominterni Eesti Sektsiooni väljaandeks. Vastutavaks toimetajaks oli H. Pöögelmann.

¹³ «Klassivõitlus» 1919, nr. 1—2, 3—4, 5—6, 7 ja 8.

¹⁴ Sealsamas, nr. 1—2, 5—6, 9, 10 ja 12.

¹⁵ Sealsamas, nr. 1—2, 3—4, 5—6, 7, 8, 9, 10 ja 12.

artikli «2 aastat rahvuspoliitikat Eestis»,¹⁶ milles paljastas, kuidas kodanlus võimutses Eestis välisinterventide abil.

H. Pöögelmann tegeles ajalooküsimustega, nagu eespool märgitud, juba 1905. aastast alates ja oli eesti revolutsioonilisest liikumisest ise aktiivselt osa võtnud, seetõttu osutus ta kõige teadlikumaks ajaloolaseks-marksistiks eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo küsimustes. Tema juhtimisel toimuski vastav ajalooüritamine NSV Liidus.

«Klassivõitluses» avaldati ka M. I. Kalinini mälestused Tallinnast¹⁷, millest leiame huvitavaid andmeid revolutsioonilise liikumise kohta Eestis XX sajandi algusaastail. J. Anvelt kirjutas artikli «Oktoobrirevolutsioon ja maaküsimus Eestis». J. Rabsinski avaldas oma mälestused «Oktoobripäevad Eestis».¹⁸

Tollal ilmus «Klassivõitluses» kaks J. Jürgensi artiklit: «Liivimaa talurahva vabastamine»²⁰ ja «Tallinn seitsesada-aastat tagasi»²¹. Mõlemad kannavad rohkem kirjeldavat iseloomu ning ei pretendeeri põhjalikkusele, kuid nende autor lähtus proletariaadi klassivõitluse positsioonidest.

Ajaloolaseid artikleid ja materjale avaldati ka tollal ilmuvas ajakirjas «Noored Kommunaarid».²² Sellest leiame mõningaid mälestusi ja lühiartikleid peamiselt eesti noorte elust ja võitlusest. Nii näiteks Arnold Juhkum kirjutas Tallinna noorte kommunistlikust ühingust²³, Erna Raudkepp avaldas «Mälestused esimesest üle-eestimaalisest noorte proletarlaste kongressist».²⁴ Kommunistlikust noorte liikumisest Eestis on kilde mitmes numbris.²⁵ Eriti tuleb märkida, et «Noored Kommunaarid» tegid suurt tööd eesti noorte kasvatamisel Nõukogudemaal.²⁶

Järgnevail aastail avaldati «Klassivõitluses» rohkesti artik-

¹⁶ «Klassivõitlus» 1919, nr. 11. Ilmus samal ajal eri brošüürina.

¹⁷ Sealsamas, nr. 12.

¹⁸ Sealsamas, nr. 11.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ Sealsamas, nr. 5—6, 7 ja 8.

²¹ Sealsamas, nr. 11.

²² Ajakiri «Noored Kommunaarid» ilmus aastail 1920—1922 Leningradis VNKÜ KK Eesti Sektsioonide Keskbüroo häälekandjana.

²³ A. Juhkum, Mälestused Tallinna noorte kommunistlikust ühingust. «Noored Kommunaarid» 1921, nr. 9, lk. 5—6.

²⁴ Sealsamas, nr. 5—6, lk. 8—9. Sellesamas numbris on killuke «Valgest Eestist», milles kõneldakse noorproletarlaste liikumisest kodanlikus Eestis.

²⁵ Vt. Eesti noorproletarlaste kommunistlik liikumine. «Noored Kommunaarid» 1920, nr. 2—3, lk. 19—21; A. K., Valge Eesti kodanlus noorte liikumist hävitamas. «Noored Kommunaarid» 1920, nr. 10.

²⁶ Vt. V. Noor, Eesti noored organiseeritud. «Noored Kommunaarid» 1920, nr. 2—3, lk. 10—11. Venemaa Noorte Kommunistliku Ühingu organiseerimistööst kõneldakse artiklis «Eesti noorproletarlaste kommunistiline liikumine» («Noored Kommunaarid» 1921, nr. 4). Artiklis «E. T. Ulikooli noored Kroonlinna päevil» (sealsamas, 1921, nr. 10—11, lk. 6—7) jutustatakse sellest, kuidas eesti noored, kes õppisid Eesti Tööraha Ulikoolis Petrogradis, käisid koos teiste Nõukogude noortega Kroonlinna kontrevolutsioonilist mässu maha surumas. Ülekubermangulisest eesti noorte kommunaaride konverentsist Petrogradis leiame ülevaate «Noorte Kommunaaride» veerfudelist (1922, nr. 1 (14), lk. 13) jne.

leid, mälestusi ja ajaloolisi dokumente revolutsioonilise liikumise ajaloo kohta Eestis, eriti alates 1925. aastast, millal alustas oma tööd Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo komisjon. 1920.—1924. a. avaldatud materjalidest olgu mainitud J. Käsperti artiklit «VSD Töölispartei tegevusest Eestis 1912. a. kuni Veebruarri revolutsioonini»²⁷. Kodanliku Eesti timukategudest eesti tööraha kallal kirjutasid J. Linder («Kuidas Eestimaal töörahvast kägistati»)²⁸ ja H. Pöögelmann («Ühest surmakambrist», «Valged verekoerad ja meile kaasairvitajad», «Eesti valgete järjekordne rüüstamine», «Izborsk», «Viktor Kingissepp», «J. Kreuks» jt.)²⁹. Neil kirjutistel ei ole ainult ajalooline tunnetuslik tähtsus, vaid ka suur kasvatulik mõju, sest nad õpetavad kogu hingest vihkama neid, kes piinasid ja mõrvasid J. Schütsi, J. Kupperi, V. Kingissepa, J. Kreuksi, J. Leineri ja sadu teisi, kes julgesid organiseerida ja kutsuda töörahvast võitlusele oma kurnajate — eesti kodanluse vastu. Kodanliku Eesti kaitsepolitsei julmadest mõnitamistest ja peksmistest jutustavad «Klassivõitluse» veergudel valge terrori eest Nõukogudemaale põgenenud seltsimehed A. Heilberg, I. Adamson, A. Subi, J. Abner, Sagitarius (Maurer) jt.³⁰

Reas artiklites ja mälestustes kirjutatakse eesti tööraha kangelaslikust väljaastumisest 1924. a. 1. detsembril.³¹

«Klassivõitlus» ei jätnud valgustamata ühtki kodanlikus Eestis toimunud suuremat sündmust, mis oli seotud tööraha elu ja võitlusega. Me leiame sealt EKP lendlehti, kongresside ja nõupidamiste otsuseid ja teisi tähtsaid dokumente.³²

1925. a. ilmusid «Klassivõitluses» O. Rästase kirjutised «Eesti töölisklassi organiseeritud jõud» ja ««Kiirest» Tööliseni»³³, J. Käsperti «Teerajajate päevilt» (Narva «Kiire» tegevuse ajaloo)st³⁴. Siis avaldati ka arhiividokumendid tsaarivalitsuse arhiividest pealkirja all ««Narva Kiir» ja tema kägistajad»³⁵, samuti dokumente a. 1905—1907 ajalehtede «Edasi», «Kiir» ja «Tööline» kohta.³⁶ Samal aastal ilmus H. Pöögelmanni artikkel

²⁷ «Klassivõitlus» 1921, nr. 1—2.

²⁸ Sealsamas, 1920, nr. 3—5.

²⁹ Sealsamas, 1920, nr. 6—11; 1921, nr. 3—4, 5—6, 9—10; 1922, nr. 4—6. Mõned neist H. Pöögelmanni artiklites on Petrogradis ilmunud eri brošüürina, näiteks «Valged verekoerad» 1921. a. Brošüüris «Izborsk» (1921) avaldati rööbiti H. Pöögelmanni artiklitega ka muid materjale.

³⁰ «Klassivõitlus» 1922, nr. 1—2, 4—6; 1927, nr. 79 jt.

³¹ Sealsamas, 1925, nr. 48—50, 51—52, 61—62, 69—70; 1926, nr. 78 jt.

³² «Klassivõitlus» 1920, nr. 6—11; 1921, nr. 1—2; 1925, nr. 56. «Klassivõitluse» enamikus numbrites oli spetsiaalne rubriik muutuvate pealkirjadega: «Valgest Eestist», «Sündmused Valges Eestis», «Valge Eesti elupäevad». Nendes anti lühike kroonika põhisündmuste kohta, mis on väärtuslikuks allikaks kodanliku diktatuuri perioodi uurimisel.

³³ Sealsamas, 1925, nr. 50—51, 59—60.

³⁴ Sealsamas.

³⁵ Sealsamas, 1925, nr. 59—60, 61—62, 63—64, 65—66, 67—68.

³⁶ Sealsamas, nr. 71—72; 1926, nr. 78.

«v. Sievers»³⁷, milles ta näitas, kuidas kodanlikus Eestis võimul olevad tööraha timukad eksisteerisid koos 1905. a. timukaga.

Kuni 1925. a. «Klassivõitluses» ilmunud materjalid olid ainult killukesteks eesti revolutsioonilise liikumise ajaloost. EKP ajaloo komisjoni juhtimisel korraldati 1925.—1928. a. eesti revolutsioonilisest liikumisest osavõtjatega kollektiivseid arutlusi, kus tuletati meelde konkreetseid sündmusi ja kontrolliti vastastikku üksteise mälestusi, mis üles kirjutati. Riiklikest arhiividest, eriti Politsei-departemangu fondist, leiti väga palju andmeid Oktoobrirevolutsiooni-eelse revolutsioonilise liikumise kohta Eestis, uuriti läbi ka vanemad ajalehed ning sealt saadud materjalid võimaldasid täpsustada mõningaid sündmusi. 1925. a. EKP ajaloo komisjon eesotsas H. Pöögelmanniga osutas peamist tähelepanu 1905. a. revolutsiooni ajaloo uurimisele, kuna selle revolutsiooni 20. aastapäevaks taheti välja anda artiklite kogumikku.

Kogutud materjalide alusel kirjutasidki EKP juhtivad tegelased H. Pöögelmann⁴¹, J. Anvelt⁴², O. Rästas⁴³, R. Vakmann⁴⁴ artiklid 1905. a. revolutsiooni kohta, mis ilmusid 1926. a. kogumikus «1905. aasta Eestis»⁴⁵. Kogumikus avaldatud artiklites kirjeldati ja analüüsiti ainult 1905. aasta sündmusi, s. o. revolutsiooni tõusu perioodi. Autorid, lähtudes marksistlik-leninlikust teooriast, näitasid tõetruult eesti tööraha võitlust esimeses kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis Venemaal. Peale nende põhiartiklite avaldati kogumikus veel mõned mälestused ja dokumendid sündmuste kohta Eestis.⁴⁶ Kogumik oli tõeliseks saavutuseks eesti tööraha revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimises. Kuid materjalide puudus ja lünklikkus, mis mõneski osas, eriti mälestuste osas, kandis subjektivismi, pitserit, samuti oskuse ja aja puudus põhjalikumaks uurimiseks, ei võimaldanud autoritel

³⁷ «Edasi» 1925, 21. nov. Muuseas, ajalehes «Edasi» ilmus pidevalt üksikuid artikleid ja teateid sündmuste kohta Eestis ning ka ajaloolaseid artikleid, näiteks J. Liivi «Inimese ja seltskonna arenemise ajaloost» («Edasi» 1919, 17. I, nr. 8), P. L. «Punaväe Eesti kütidiviisi ajaloost» («Edasi» 1926, 15. I, nr. 12) jt. Sedasama peab ütlema ka ajakirja «Säde» kohta (ilmus a. 1924—1929).

⁴¹ H. Pöögelmann, Haripunktil. — 1905. aasta Eestis, Leningrad 1926, lk. 83—101.

⁴² J. Anvelt, 1905. a. revolutsioonilisest liikumisest Eestis. — 1905. aasta Eestis, lk. 17—59.

⁴³ O. Rästas, Oktoobrisündmused 1905. aastal Eestimaal. — 1905. aasta Eestis, lk. 60—81.

⁴⁴ R. Vakmann, Venemaa Sotsiaaldemokraatilise partei tegevus Tallinnas 1905. a. — 1905. aasta Eestis, lk. 102—124.

⁴⁵ 1905. aasta Eestis. EKP ajaloo komisjoni toimetised nr. 1, Leningrad 1926.

⁴⁶ Mälestusi on avaldanud: Ed. Otto, Noorsoo liikumisest Tartus 1902—1905. a.; N. Tšudovski, Lehekülg mälestusi Tartust; A. Mandli, Revolutsioon külakoolis; M. Juhanson, Mõned mälestused. Põltsamaalt; Mälestaja, Mälestused Kose-Uuemõisast; J. T., Mälestused Kuusalust ja J. R. auk, Mälestused Saaremaa liikumisest 1905. a. — Karjamõisa lahing. Peale nende on välja antud lühike sündmuste kronoloogia ja avaldatud mõned dokumendid sündmuste kohta.

käsitleda revolutsiooni käiku, selle kandvaid jõude põhjalikumalt ning tingisid ka mõningaid vigu artiklites. Näiteks eitati VSDTP Tallinna Komitee asutamist 1904. a., ei teatud midagi revolutsioonilisest tööst sõjaväes, ei jõutud käsitleda revolutsiooni taandumisperioodi jms. Tuleb arvestada, et tolle aja eesti revolutsioonilise liikumise uurijate hulgas ei olnud ühtegi eriteadlast ajaloolast-marksisti, mis raskendas tööd. See asjaolu rõhutab aga eespool mainitud autorite teeneid eesti töörahva võitluse ajaloo uurimisel.⁴⁷

Mainitud kogumikuga andis EKP ajaloo komisjon ka vastu-
löögi neile moonutatud seisukohtadele, millega tollal esines 1905. a. revolutsiooni ja selle eeltingimuste kohta J. Palvadre.⁴⁸ J. Palvadre ei saanud aru klassijõudude vähekordadest Eestis enne revolutsiooni ja revolutsiooni ajal. Ta ei mõistnud töölisklassi ja talurahva liidu vajadust, partei juhtivat osa revolutsioonis jne. Ka revolutsiooni iseloomu mõistis ta menševistlikult. Kogu revolutsiooni sündmustikku käsitles ta lähtudes väikekodanlikelt positsioonidelt.⁴⁹ Just sellepärast hindaski eesti kodanlik ajaloolane P. Treiberg (hiljem P. Tarvel) J. Palvadre raamatukest «objektiivseks», kuid EKP ajaloo komisjoni kogumikku nimetas ta selle võitleva marksistliku iseloomu pärast «tendentslikuks», ehkki oli sunnitud tunnistama, et viimane sisaldab endas uut, huvitavat materjali.⁵⁰

1926. aastaks oli materjal kogutud mitte ainult 1905. a. kohta, vaid ka eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo teiste perioodide kohta, ning samal aastal ilmusid EKP ajaloo komisjoni toimetised nr. 2 pealkirjaga «Proletaarne Revolutsioon Eestis» nr. 1. Selle sissejuhatuses märkis H. Pöögelmann õigusega, et «Eesti töörahval puudub ta liikumise ajalugu veel praegu täielikult».⁵¹ Samas esitas H. Pöögelmann ajalookirjutajatele nõudmise, et need suhtuksid kasutatavasse materjali kriitiliselt, et nad ei hindaks minevikku kaasaja mõõdupuuga. See tõestab, et H. Pöögelmann, juhtides eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimist, lähtus leninlikest ajaloo käsitlemise printsiipidest.

⁴⁷ Mitte ainult eestlaste hulgas, vaid kogu Nõukogude Liidus oli spetsialiste ajaloolasi-marksiste äärmiselt vähe, nende ettevalmistamine algas alles 20-ndatel aastatel. Kuid revolutsioonilise liikumise ja Kommunistliku Partei ajalugu oli vaja kirjutada, oli tarvis kokku koguda rikkalik materjal sotsialistliku revolutsiooni eest peetava võitluse kohta. Seda tegid eelkõige need, kes ise nendest võitlustest osa võtsid. Tolleaegsete ajakirjade «Пролетарская революция» ja «Каторга и ссылка» veergudel leiame väga palju konkreetset materjali, mille põhjal hiljem võis kirjutada ajalugu.

⁴⁸ Я. Пальвадре, 1905 год в Эстонии, Ленинград 1925.

⁴⁹ J. Palvadre, P. Peterson, V. Vöölmann jt. asusid pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni eesti bolševike juhtivate tegelaste vastasesse opositsiooni. EKP moodustamise järel astusid nad välja laimavate, mitte millegagi põhjendatud süüdistustega EKP KK liikmete H. Pöögelmanni, J. Anveldi jt. vastu.

⁵⁰ P. Treiberg, Nõukogude-Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal. «Ajalooline Ajakiri» 1927, nr. 4, lk. 229—235.

⁵¹ «Proletaarne Revolutsioon Eestis», Ленинград 1926, nr. 1, lk. 1.

«Proletaarne Revolutsioon Eestis» nr. 1 sisaldab väärtuslikke materjale revolutsioonilise liikumise ajaloo kohta; näiteks «Töölise liikumine Narvas aastail 1895—1906», «Politseidepartemangu arhiivi teated Narva tööliikumise kohta», «1905. aasta lendlehed» jm.

«Proletaarne Revolutsioon Eestis» kajundati tegelikult perioodiliseks väljaandeks. Selle teine number⁵² oli pühendatud Punaväe ja Punakaardi ajaloo, mille valmistas ette varem moodustatud Eesti Punaväe ajaloo keskkomisjon H. Tummeltau juhtimisel. Komisjon korraldas samuti kui EKP ajaloo komisjon Punakaardist ja Punaväest osavõtjate nõupidamisi, kogus mälestusi ja arhiividokumente. Nende põhjal kirjutasid J. Anvelt, H. Tummeltau, O. Rästas, K. Tikk ja R. Rimm rea artikleid Eesti töörahva Punakaardi ja Punaväe võitluste ajaloost.⁵³

Kolmandas numbris leiame artikleid ja materjale 1905. aasta revolutsiooni eelse ja revolutsiooni aegse perioodi kohta, samuti artikleid kodusõja ajaloo küsimuste kohta.⁵⁴

Neljas ja kuues number tervikuna ja üheteistkümmes number osaliselt on pühendatud Eesti Punaväe loomisele ja ta võitlustele kodusõjas.⁵⁵

Viies number sisaldab pikemaid artikleid 1917. a. Veebruarirevolutsiooni kohta Tartus ja Narvas. Saaremaa ülestõusu 10. aastapäeva puhul avaldas «Proletaarne Revolutsioon Eestis» rea artikleid selle eesti töörahva kangelasliku väljaastumise ajaloo kohta.⁵⁶

20-ndate aastate lõpp on eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimises olnud suhteliselt intensiivne periood. 1928. a. ilmus H. Pöögelmanni poolt koostatud «Klassivõitluse ajalugu»⁵⁷. Selles anti lühike ülevaade revolutsioonilisest liikumisest nii Venemaal kui ka Eestis. Et partei ajalugu, samuti ka töötava rahva massilise revolutsioonilise liikumise ajalugu oli siis veel väga vähe teaduslikult uuritud, esines paratamatult H. Pöögelmanni töös mõningaid puudusi ja vigu. Kuid tollal täitis ta oma ülesande. Hiljem on H. Pöögelmann ise sellele tööle andnud eitava hinnangu.⁵⁸ H. Pöögelmann avaldas 1928.—1933. a. rea artikleid, mis olid kirjutatud mitmesuguste allikmaterjalide põhjal, näiteks «Veebruarirevolutsioon Tallinnas»⁵⁹, «Eesti tööliste-liikumise alg-

⁵² «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1927, nr. 1 (2).

⁵³ Eesti punaväe ajaloo keskkomisjon avaldas üleskutse «Endistele Eesti punakaartlastele, punaväelastele ja partisanidele», milles kutsuti neid oma mälestusi kirja panema ja dokumente kokku koguma, vt. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1927, nr. 1 (2), lk. 1.

⁵⁴ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1927, nr. 2 (3).

⁵⁵ Sealsamas, 1928, nr. 3 (4), nr. 6 ja 1931, nr. 11.

⁵⁶ Sealsamas, 1929, nr. 7.

⁵⁷ H. Pöögelmanni, Klassivõitluse ajalugu, Leningrad 1928.

⁵⁸ H. Pöögelmanni, Kirjandusest. «Klassivõitlus» 1932, nr. 145—146.

⁵⁹ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1928, nr. 4 (5).

aegult»⁶⁰, «Eesti töörahva verine pühapäev»⁶¹, «Interventsiooni hädaohu vastu»⁶², «Marx ja marksism Eestis».⁶³

Need ja teised H. Pöögelmanni kirjutised tõestavad, et ta tundis suurt huvi eesti ajaloo mitmesuguste küsimuste vastu ning nende hindamisel lähtus alati proletariaadi klassivõitluse positsioonidelt. Nii näiteks; käsitledes eesti kodanluse tekkimist, rõhutab ta õigesti, et mõningad eeldused kodanluse tekkimiseks hakkasid kujunema juba XIX sajandi esimesel poolel, s. o. pärast 1816. ja 1819. aasta talurahvaseaduste kehtestamist, et rahvuslik liikumine oli kodanlik liikumine ja et C. R. Jakobson oli tekkiva eesti kodanluse esindaja, kes suhtus tööliklassi parteisse vaenulikult.⁶⁴ Seda viimast on mõned meie tänapäeva ajaloolased H. Pöögelmannile pahaks pannud. Näiteks K. Laigna kirjutab, et H. Pöögelmann ei olevat rahvusliku liikumise olemust küllalt mõistnud, sest ta «rõhutab neid jooni Jakobsoni tegevuses, mis teda eraldasid sotsiaaldemokraatiast, mitte aga neid, mis teda lahutasid reaktioonilisest kodanlusest». K. Laigna põhjendab naiivselt sellist H. Pöögelmanni seisukohta materjali mittetundmisega.⁶⁵ Need, kes tundsid H. Pöögelmanni, teavad, et ta ei teinud järeldusi ilma konkreetset materjali uurimata. On selge, et see, kes rõhutab ainult C. R. Jakobsoni võitlust reaktiooni vastu ja vaikib tema kodanlikust klassiolemusest, on libisenud marksistlikult ajalookäsitusest kodanlikule ajalookäsitusele. Seda ei saa ütelda H. Pöögelmanni kohta, küll aga K. Laigna kohta.

Eriti rohkesti on H. Pöögelmann kirjutanud fašiseeruvast eesti kodanlusest. Ta andis tööliklassi partei seisukohtadest lähtudes teravad hinnangud eesti kodanluse poliitikale, ta paljastas kodanlike tegelaste võimuletüürimise keerdkäigud.⁶⁶ Suure meisterlikkusega arutas ta lahti need sõlmed, mis kodanlus tegi selleks, et varjata oma kuritegusid rahva eest.

Artiklis «Marurahvuslased revolutsiooni paranduse kallal» paljastas H. Pöögelmann seda, kuidas eesti kodanlikud tegelased Soots, Oiderma, M. Lepp püüdsid 1905. a. 16. oktoobri veretöö 30. aastapäeva ära kasutada selleks, et tõestada, nagu oleks 1905. a. võitlused kandnud ainult rahvusliku võitluse iseloomu. Need tegelased lootsid, kirjutab H. Pöögelmann, et «1905. aasta kangelasliku revolutsiooni võitluse mälestus peab kaitsevalliiks, nurgakiviks saama Pätsi-Laidoneri fašistliku diktatuuri hoonetele»⁶⁷. H. Pöögelmann näitas õigesti, et rahvuslik võitlus 1905.—1907. a.

⁶⁰ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1933, nr. 13.

⁶¹ «Klassivõitlus» 1930, nr. 123—126.

⁶² Sealsamas, 1932, nr. 141—142.

⁶³ Sealsamas, 1933, nr. 153.

⁶⁴ H. Pöögelmann, Eesti tööliste-liikumise algaegult. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1933, nr. 13, lk. 10.

⁶⁵ K. Laigna, Hans Pöögelmann ajaloolasena. Eesti NSV TA Toimetused. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, nr. 3, lk. 188.

⁶⁶ «Klassivõitlus» 1934—1936, nr. 168, 171, 173, 176, 185 jt.

⁶⁷ Sealsamas, 1935, nr. 11 (188), lk. 18.

revolutsiooni perioodil oli osa eesti töörahva revolutsioonilisest liikumisest ja kodanlusel pole mingisugust õigust võtta 1905. a. revolutsiooni pärandit endale, sest tegelikult neid eesti töörahva revolutsioonilisi väljaastumisi juhtis bolševike partei.⁶⁸

Kodanliku Eesti töörahva elust, olukorrast ja võitlusest kirjutasid ka teised, näit. O. Rästas «Sekendorffist Narva lahinguni»,⁶⁹ «Töölise majandusliku võitluse teravnemine Eestis ja kodanluse majanduslik seisukord»⁷⁰, «Ametiühingute ülesannetest kapitalismi praeguse kriisi ajajärgul Eestis»⁷¹. Majanduslikust olukorrast Eestis kirjutas J. Reesen⁷², kuid need kirjutised olid äärmiselt lünklikud; sest nende autor ei olnud küllaldaselt omandanud marksistliku majandusteaduse aluseid ning ei saanud alati kasutada kodanliku Eesti konkreetseid andmeid. Näiteks ei rahulda meid J. Reeseni suurem artikkel «Eestimaa Kommunistliku Partei seisukoht maa- ja talurahva küsimuses Eestis»⁷³, sest selles on palju juttu, kuid vähe sisu. 1933. a. avaldas J. Reesen brošüüri «Revolutsiooni kandvate jõudude hindamisest Eestis». Teema iseenesest oli tollal väga aktuaalne, kuid autor ei osutunud suuteliseks lahendamaks käsitletavat probleemi. Brošüüris esineb tõe moonutusi ja suuri vigu. Näiteks aastaid 1917—1920 käsitles autor ühtse perioodina. See oli erinevate ajalooliste nähtuste, s. o. Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu, nõukogude võimu kindlustamise, Eesti Töörahva Kommuuni võidu, kodusõja võitluste lubamatu ühendamine perioodiks, mida ta nimetas kodanlikuks demokraatlikuks revolutsiooniks. J. Reesen nimetas eesti kodanluse kontrrevolutsiooni demokraatiaks.⁷⁴ Ta läks vaikides mööda sellest, kuidas Eesti kodanlus välisimperialistide huvides reetis oma kodumaa huve, kuidas ta välisimperialistide sõjalise abiga surus maha töörahva revolutsiooni.

«Klassivõitlus» ja «Proletaarne Revolutsioon Eestis» avaldasid ka mõned arvustused kodanliku Eesti ideoloogide poolt kirjutatud «teoste» kohta. Näiteks R. Vakmann oma artiklis «Enamluse uurimine Valges Eestis» kritiseeris E. Laamani ja J. Ernitsa raamatut «Enamlus Eestis 1917—1918 ja enamlaste vabadussõja-aegne tegevus sise-Eestis».⁷⁵ R. Vakmann näitas, et see «teos» on algusest kuni lõpuni laim eesti töörahva vastu, et selle autorid moonutavad igal sammul tõe eesti bolševike võitlusest töörahva võimu eest.⁷⁶

⁶⁸ «Klassivõitlus» 1935, nr. 11 (188), lk. 19—24.

⁶⁹ Sealsamas, 1928, nr. 102.

⁷⁰ Sealsamas, 1929, nr. 111.

⁷¹ Sealsamas, 1934, nr. 6 (165).

⁷² Sealsamas, 1927, nr. 86—87; 1928, 92—93, 94—95, 102; 1930, nr. 115—116.

⁷³ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1929, nr. 7 ja 8, 1930, nr. 9.

⁷⁴ «Klassivõitlus» 1934, nr. 7—8 (166—167).

⁷⁵ Tallinn 1930.

⁷⁶ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1930, nr. 9.

Ajalooline tähtsus on ka neil kriitilistel artiklidel ja brošüüridel, mis lükkasid ümber nn. rahvusdemokratismis, s. o. väikekodanliku kallaku või EKP-vastase opositsiooni⁷⁷ väärad seisukohad Eesti ajaloo küsimuste kohta. See opositsioon J. Palvadre, P. Petersoni, V. Vöölmanni ja A. Valneriga eesotsas süüdistas EKP juhtivaid tegelasi selles, et nende eksliku, poliitika tõttu olevat eesti töörahvas saanud 1918. aastal kaotuse osaliseks. Mainitud opositsiooni kandjad olid nii või teisisi kodanliku ideoloogია kammitsais. Nad tundsid marksismi-leninismi teooriat puudulikult, ei osanud seda rakendada loovalt eesti töörahva revolutsioonilise võitluse ajaloo käsitlemisel. Sattudes dogmatismi teele, hakkasid nad otseteed moonutama nii EKP tegevust kui ka revolutsioonilise liikumise ajalugu. EKP juhtivad tegelased püüdsid selgitada opositsiooni ekslikke seisukohti, kuid selle «aktivistid» ei võtnud midagi kuulda ning jätkasid eesti töötajate hulgas opositsiooni pooldajate värbamist ebatervete võtetega, s. o. lubamatu laimuga EKP poliitika ja juhtivate tegelaste vastu. Viimased ei astunud algul avalikult välja opositsiooni vastu. 1925. aastal aga esitasid eesti töötajad «Klassivõitlusele» küsimused: «Miks EKP juhtivad tegelased ei ole vastanud nende «arvustustele», mis on tehtud mõnede parteiliikmete poolt?», «Miks seni ei ole antud lühikest ülevaadet sellest, kuidas tekkis nüüdne opositsioon?»⁷⁸ «Klassivõitluses» vastati, et EKP tegelased ei ole jõudnud seda senini teha, sest eesti bolševike organisatsioonide ajalugu oli veel vähe uuritud, et ainult viimasel ajal EKP ajalookomisjon on asunud tõsiselt tööle, kogudes vajalikku materjali.⁷⁹ Lähemas tulevikus lubati avaldada põhjalikum selgitus opositsiooni väärade süüdistuste kohta.

Opositsioon formuleeris oma põhiseisukohad allkirjata kirjutises «Meie lahkuminekad», mida levitati NSV Liidu eestlaste hulgas illegaalselt. Brošüür «Meie lahkuminekad» oli eesti revolutsioonilise liikumise ja EKP tegevuse moonutamise kreedoks. Sellele opositsiooni kreedole vastaski J. Anvelt pikema artikliga ««Meie lahkuminekad» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised ühe- näod».⁸⁰ J. Anvelt märkis, et selle artikliga tahab autor näidata vastasrinnale EKP suuremat viga, mis seisab selles, et ta juhtivad liikmed pole andnud seni opositsiooni süüdistustele väarikat vastulööki, pole näidanud partei liikmetele ja eesti tööliklassile nende laimukirjade tõelist olemust, nende veevalamist eesti kodanluse veskile. Nimelt avaldasid opositsioonimehed tollal (s. o. 1925. a.) nende juhtida olevas ajalehes «Edasi» (ilmus Leningradis) niisuguseid kirjutisi, mida eesti kodanlus kasutas

⁷⁷ Selle opositsiooni mehi nimetati ka «fontannikuteks», mis tuli sellest, et nende asukoht oli enamasti Leningradis Fontanka kanali ääres (maja 27).

⁷⁸ «Klassivõitlus» 1925, nr. 71—72, lk. 33.

⁷⁹ Sealsamas.

⁸⁰ Sealsamas, 1928, nr. 92—93, 94—95, 96—97, 98—99. Samal aastal ilmus J. Anveldi mainitud artikkel eri brošüürina Leningradis.

ära võitluses EKP ja eesti töörahva revolutsioonilise liikumise vastu.⁸¹

Eesti kodanlus ja sotsid kiitsid opositsioonimehi ja seadsid neid eeskujuks, vastandades neid EKP «fanaatilistele» ja «kaela-kohtulikele kurjategijatele» kui «kaineid» ja «asjalikke» kommuniste.⁸²

Järgnevalt selgitas J. Anvelt eesti töörahva revolutsioonilise liikumise ajaloo võltsimist opositsiooni poolt. See võltsimine on lahutamatult seotud EKP juhtivate tegelaste laimamisega. Nii näiteks tehti opositsioonimeeste poolt dogmaatiline järeldus: et H. Pöögelmann töötas 1905. a. kodanliku ajalehe «Teataja» toimetuses, siis järelikult ei võinud ta olla marksist ja bolševik, vaid kodanlane. Ka 1906.—1907. a. Tartus ilmunud ajalehe «Homnik» kaastöölisena olevat H. Pöögelmann seisnud väikekodanlikel positsioonidel, sest «Homnik» ei olnud parteiline ajaleht.⁸³

Tegelikult H. Pöögelmann, asudes novembris 1905. a. tööle «Teataja» toimetusesse, hakkas kohe võitlema selle ajalehe VSDTP-Tallinna Komitee häälekandjaks muutmise eest. Tema poolt «Teatajas» avaldatud artiklid olid kirjutatud Tallinna Komitee nimel ja kandsid bolševistlikku iseloomu.⁸⁴

«Homnik» oli demokraatlik legaalne ajaleht. Ta tegelikuks toimetajaks oli H. Pöögelmann, ehkki ametlikuks toimetajaks oli sots J. Jans.⁸⁵ «Homnikus» avaldati palju H. Pöögelmanni artikleid eesti tööliikumisest, talurahvaküsimusest, kodanluse poliitikast, Riigiduuma valimistest ja teistest küsimustest. Kõik ta kirjutised olid võitlevad, bolševistlikud, kuid sõnastuses pidi ta olema ettevaatlik, sest tuli arvestada, et ajaleht ilmus legaalselt. Mõne teravama väljenduse tõttu oleksid võinud ta sulgeda.

Opositsiooni juhid püüdsid V. Vöölmanni näidata kui 1905. aasta bolševikku, konkreetsed andmed aga näitavad, et siis ta veel bolševik ei olnud. Vöölmann oli 1907. aastal lühikest aega VSDTP Tallinna Komitee liige.⁸⁶

Terijõe konverentsist, kus ägedas võitluses menševike vastu võitsid bolševikud, ei tahtnud opositsionäärid midagi teada, sest seda juhtis bolševik H. Pöögelmann.⁸⁷

⁸¹ «Klassivõitlus» 1928, nr. 92—93, lk. 30.

⁸² Sealsamas, lk. 31.

⁸³ Sealsamas, lk. 32.

⁸⁴ Vt. H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905.—1907. a. revolutsioonis. TRU Toimetised, 1960, nr. 87, lk. 155—158.

⁸⁵ Sealsamas, lk. 160—161.

⁸⁶ «Klassivõitlus» 1928, nr. 92—93, lk. 36. V. Vöölmann arreteeriti 1908. a. jaanuaris, vabanes 1917. a. Võttis osa võitlusest nõukogude võimu eest, kuid temal esines sagedasti kõikumisi.

⁸⁷ Sealsamas, lk. 36—39.

Samasugusteks moonutusteks on ka teised süüdistused, näiteks J. Anvelti ja J. Käsperti nimetamine likvidaatoriteks jne. Tuginedes faktidele lükkas J. Anvelt kõik need laimujutud ümber. Sellest hoolimata ka pärast J. Anvelti selgitava töö ilmumist ei arvestanud opositsioon ajaloolist tõde ning jätkas oma lõhesavat tegevust.

1932. a. avaldas V. Võõlmann oma raamatukese 1905. aasta kohta Eestis.⁸⁸ See on kirjutatud äärmiselt madalal teaduslikul tasemel ning kordab J. Palvadre seisukohti. Sellele raamatukesele on sissejuhatuse kirjutanud rühm eestlasi, milles nad tervitavad eesti tööliklassi eesti bolševike organisatsioonide eksisteerimise 30. aastapäeva puhul. See tähendab, et V. Võõlmann ja ta mõttekaaslased püüdsid tõestada, et Eestis tekkis bolševike organisatsioon 1902. a. ja nimelt Tartus. Lenini osast bolševike partei rajamisel ei kõnelda peaaegu sõnagi. Ei mõisteta, et bolševism kui revolutsiooniline suund VSDTP-s kujunes välja ägedas võitluses vene ja rahvusvahelise oportunisti vastu. Konkreetselt toimus VSDTP lõhenemine kaheks vooluks partei II kongressil 1903. a., kus tegelikult loodi leninlik partei. Põhiliste programmliste küsimuste arutamisel said leninlased enamuse — siit tulenes ka nimetus bolševism. Oportunistid said hääletamisel vähemuse, mistõttu neid hakati nimetama menševikeks. Juba see pärast ei saanud olla Eestis bolševike organisatsiooni 1902. a. Kui aga vaatleme Tartu sotsiaaldemokraatlikku ringi 1902. a., siis olid selle organisatsioonilised raamid ebakindlad ning ka ideeliselt veel välja kujunemata. Tartus kujunes VSDTP grupp välja 1903. a. peamiselt üliõpilastest. Kuid ka siin ei olnud märgatavaid lahkhelisid bolševike ja menševike vahel. Need tekivad alles 1905. aastal. Kuna VSDTP ridadesse astusid peamiselt demokraatlikult meelestatud üliõpilased, kes pärinesid enamasti väikekodanlikest ringkondadest, siis 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil domineerisid VSDTP Tartu organisatsioonis menševikud. Seda tõsiasi ei tunnistanud V. Võõlmann. Selline ajaloo võltsimine kutsus esile õigustatud pahameele EKP ridades ja 1933. a. kirjutasid mõned EKP juhtivad tegelased «Kirja Eestist», mis hiljem avaldati eri brošüürina.⁸⁹ Kirjas mõistetakse hukka kõik V. Võõlmanni moonutused.

1933. aastal esines H. Pöögelmann Leningradis Eesti tööliikumise ajaloo tundmaõppimise ringis põhjaliku ettekandega «Enamlus ja vähemlus Eestis 1905. aastal», mis oli avaldatud ka eri brošüürina.⁹⁰ Brošüüris selgitas H. Pöögelmann 1905. a. revolutsioonilisi sündmusi ja bolševike juhtivat osa selles ning näitas, kuidas opositsioon on moonutanud revolutsiooni arengut ja selle jõude.

EKP juhtivad tegelased avaldasid artikleid eesti revolutsioo-

⁸⁸ В. В е л ь м а н, 1905 год в Эстонии, Ленинград 1932.

⁸⁹ Enamluse ajaloo võltsimise vastu (Kiri Eestist), M.-L. 1934.

⁹⁰ Ленинград 1933.

nilise liikumise ajaloo kohta mitte ainult eestikeelsetes ajakirjades, vaid ka venekeelsetes.⁹¹ R. Vakmann kirjutas näiteks retsensiooni J. Palvadre brošüüri kohta.⁹²

Fašistide võimuletulekuga Eestis tööraha olukord järjekindlalt halvenes. Võimumehed hoopisid, et EKP on Eestis hävitatud, kuid rida dokumente, mis on avaldatud ka «Klassivõitluses», tõestavad, et EKP tegutses edasi ja organiseeris fašismivastast ühist väerinda. Näiteks EKP Jaan Kreuksi nim. Rajoonikomitee illegaalses lendlehes kutsutakse töörahvast üles tugevdama võitlust fašismi vastu.⁹³ EKP organiseeris 1934. a. oktoobris konverentsi, millel olid kongressi õigused. Konverents võttis vastu resolutsiooni Eestimaa olukorra ja EKP ülesannete kohta.⁹⁴ Ka EKNÜ Tallinna Komitee avaldas üleskutse «Kogu Eesti töötavale noorsoole».⁹⁵ Väga vajalik on ajaloolastele «Klassivõitluses» ilmunud «Ülevaade Eestis pöranda all ilmunud kirjandusest».⁹⁶

EKP tegelaste teeneks on ka Nõukogude Liidu ja üldise ajaloo küsimuste valgustamine «Klassivõitluse» ja teiste ajakirjade veergudel (või avaldatuna eri brošüüris). Nii näiteks avaldas H. Pöögelmann brošüüri Pariisi Kommuuni 50. aastapäeva puhul.⁹⁷ Selle koostamisel tugines H. Pöögelmann marksismilenninismi klassikute teostele. Kooštades seda brošüüri, arvestas autor selle propagandistlikku tähtsust revolutsioonilise ideoloogia kasvatamisel. Kirjeldades prantsuse kodanluse terrorit proletariaadi vastu Kommuuni mahasurumisel, tõmbas H. Pöögelmann paralleele XX sajandi kapitalistliku maailma tööraha timukatega: «Thiers on omale väärilised järelkäijad leidnud, kes oma õpetajale häbi ei tee: Horthy, Mannerheimid, Nosked ja vähemas kaliibris meie omad «vennad» — Hellatid, Astid, kindral Tõnissonid...».⁹⁸

1925. aastal ilmus H. Pöögelmanni brošüür «Ferdinand Lassalle». 1926. aastal artiklis K. Kautzky kohta paljastas H. Pöögelmann tema renegaatluse.⁹⁹ Olles tihedalt seotud III Internatsionaaliga, avaldas ta ülevaateid selle tegevuse kohta.¹⁰⁰

Ka ajakirjas «Leegid»¹⁰¹ ilmus rida ajaloolisi artikleid ja

⁹¹ Näiteks «Пролетарская революция» 1923, nr. 12.

⁹² «Пролетарская революция» 1928, nr. 11—12 (82—83).

⁹³ «Klassivõitlus» 1934, nr. 4 (163).

⁹⁴ Sealsamas, 1935, nr. 3 (174), 7—8 (178—179).

⁹⁵ Sealsamas, 1935, nr. 1 (172).

⁹⁶ Sealsamas, 1935, nr. 2 (173).

⁹⁷ H. Pöögelmann, 1871—1921. Pariisi Kommuuna 50-ks aastapäevaks, Peterburis 1922.

⁹⁸ Sealsamas, lk. 46.

⁹⁹ H. Pöögelmann, Rahvasteliidu ristirüütel Karl Kautzky. «Klassivõitlus» 1926, nr. 76—77.

¹⁰⁰ H. Pöögelmann, Kommunistiline (III) Internatsionaal, Petrograd 1919.

¹⁰¹ «Leegid» oli ajalehtede «Edasi» ja «Säde» kirjanduslik, teaduslik ja tehniline lisa, hakkas ilmuma 1929. a. jaanuaris; ilmus kuni 1936. a.

eriti kriitilisi ülevaateid ja märkusi kirjanduslike teoste kohta.¹⁰²

1936. a. ühendati ajakirjad «Klassivõitlus», «Leegid» ja «Nais-tööline ja Naiskolhoosnik». Nende asemel hakkas ilmuma uus aja-kiri «Kommunismi Teel». Ka selles ilmusid mõned ajalooalased artiklid. Nii näiteks artiklis «Jooni eesti rahvuskultuuri arengust» paljastab H. Pöogelmann eesti kodanluse pingutusi kujutada oma diktatuuri muistsete eestlaste riikliku iseseisvuse jätkuna. Lähtu-des marksismi-leninismi teooriast ning tuginedes Läti Hindreku kroonika andmetele, näitas H. Pöogelmann, et XIII sajandil ei olnud eestlastel mingisugust riiklust ja «rahvusterviklust».¹⁰³ Eesti kodanluse poliitikat fašistliku diktatuuri perioodil iseloo-mustas H. Pöogelmann artiklites «Sealt kus nüüd vabadus lind-prii»¹⁰⁴ ja «Kuidas pettevõrgud purunevad»¹⁰⁵.

Tollal avaldati ka mõned ajalooalased populaarteaduslikud artiklid, näiteks H. Moosbergi «Alg-aja kommunistliku ühiskonna ajaloost»¹⁰⁶ ja «Orjade ülestõus vana Rooma riigis»¹⁰⁷.

Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimine katkestati seoses vigadega, mis tehti 1936.—1938. a. Nõukogude Liidus rah-vusküsimuses. Vähemusrahvaste, nende hulgas ka eesti õppeasu-tused, ajakirjad ja kirjastused suleti, kõik juhtivad tegelased arreteeriti, nende kohta esitati valekaebusi, nagu oleksid nad kapitalistlike riikide agendid. Hiljem nad rehabiliteeriti ja vead parandati.

On vastuvaieldamatult selge, et Nõukogude Liidus toimunud eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimine ning rohkearvuli-sed kaasaegsete sündmuste kirjeldused mitmete NSV Liidus ilmunud eesti ajakirjade ja ajalehtede veergudel aastail 1918—1937 on väärtuslikuks panuseks Nõukogude Eesti ajalooteadusse.

Terviklikku Eesti revolutsioonilise liikumise marksistlikku aja-lugu ei jõutud tollal veel kirjutada, kuid mälestuste ja muude dokumentaalmaterjalide kogumine ning mõningate artiklite aval-damine on meile, nõukogude eesti ajaloolastele, suureks abiks nii üksikküsimuste monograafilisel uurimisel kui ka kogu Eesti NSV ajaloo kirjutamisel. Kogu sellel materjalil on ka suur tunnetuslik-kasvatuslik tähtsus, eriti oma võitleva iseloomu tõttu. Autorite mõned seisukohad võivad olla ebaõiged ning ka iganenud, kuid sellest aitab meid üle kriitiline suhtumine ajaloo allikmaterjali-desse.

¹⁰² Näiteks «Leegid» 1933, nr. 11, H. Pöogelmanni artikkel «Sotsiaalfäsis-tide osa fašismi võidus Eestis»; «Leegid» 1934, nr. 11, «Uhest varalangenud klassivõitlejast» (V. Klementi kohta); «Leegid» 1935, nr. 2, A. Rütli «Soomus-rongi lahingud Isborski liinil»; sealsamas, nr. 8, N. Jürissoni «Ajalooliste tugi-punktide otsimisel» (A. Jakobsoni teose «Andruksonide suguvõsa» kohta) jt.

¹⁰³ H. P. (H. Pöogelmann), Jooni eesti rahvuskultuuri arengust. «Kom-munismi Teel» 1937, nr. 9, lk. 46.

¹⁰⁴ «Kommunismi Teel» 1936, nr. 3.

¹⁰⁵ Sealsamas, nr. 7.

¹⁰⁶ Sealsamas, nr. 2.

¹⁰⁷ Sealsamas, nr. 7.

Eespool kirjutatu näitab, et NSV Liidus tehtud töö tollal, kui Eestis võimutses kodanlik diktatuur, on Nõukogude Eesti ajaloo- teaduse arenemise lahutamatuks lüliks.

ОБ ИЗУЧЕНИИ В СССР ИСТОРИИ РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ ЭСТОНИИ (1918—1937 гг.)*

Проф. докт. истор. наук Х. Мосберг

Резюме

Первые отдельные марксистские исторические мысли были высказаны деятелями революционного движения в Эстонии Х. Пезгельманом, В. Кингиссеппом, В. Пуком и др., начиная с 1905 года, в основном на страницах демократической периодической печати. Но для более последовательного изучения вопросов истории Эстонии у них не было никаких возможностей.

В период буржуазной диктатуры история Эстонии была фактически монополией буржуазных историков, которые в своих классовых интересах или замалчивали, или извращали историю революционного движения эстонских трудящихся. Носителей революционных идей преследовали, бросали в тюрьмы и убивали, поэтому они вынуждены были действовать в глубоком подполье. Однако даже в таких условиях борцы за рабочее дело стремились осмыслить историческую борьбу эстонских трудящихся. Так в 1920 г. в подполье В. Кингиссепп написал книгу «Под игом независимости», в которой дана подробная характеристика антинародной сущности буржуазной диктатуры в Эстонии. И. Лауристин (И. Мадарик), сидя в тюрьме, написал в 1925—1927 годах исторический роман «Ниспровергатели государственного строя», в котором показывается руководящая роль КПЭ в борьбе эстонских трудящихся за свое освобождение в 1922—1924 годах. Обе эти книги были впервые напечатаны в СССР.

Многие участники революционной борьбы эстонских трудящихся вынуждены были бежать из буржуазной Эстонии. В СССР они нашли не только радушный прием, но и нужные условия работы и развития своей национальной по форме, социалистической по содержанию культуры.

Для эстонских трудящихся в первой половине 20-х годов создавались в Петрограде учебные заведения, расширялось издание газет и журналов. Многие деятели эстонского революционного движения, наряду со своей публицистической деятельностью, стали изучать и вопросы истории революционного движения.

* Переработанный доклад, реферат был прочитан на научной конференции историко-филологического факультета ТГУ 25 октября 1960.

Когда с 1919 года в Петрограде стал выходить эстонский коммунистический журнал «Классивыйтлус» («Классовая борьба»), то на его страницах, наряду с освещением экономической, политической и культурной жизни в СССР, стали печататься статьи и материалы об истории революционного движения в Эстонии. Так, уже в первых номерах журнала И. Кясперт опубликовал свои воспоминания о газете «Кийр», выходившей в 1912—1914 г. в Нарве, А. Вальнер напечатал «Краткий обзор о деятельности Эстонской Трудовой Коммуны», Я. Анвельт и И. Рабчинский писали об Октябрьской революции в Эстонии, Х. Пеэгельман о политике эстонской буржуазии и др. В последующие годы в журнале «Классовая борьба» было напечатано значительное количество статей о тех участниках рабочего движения, которые были замучены в тюрьмах и расстреляны в буржуазной Эстонии. Интересными являются и воспоминания тех эстонских трудящихся, которым удалось вырваться из рук палачей буржуазного правительства.

После героического восстания 1 декабря 1924 года в Эстонии печатались статьи и об этом важном моменте истории революционного движения.

Особенно интенсивно изучением истории революционного движения в Эстонии стал заниматься ряд руководящих эстонских деятелей с 1925 года, когда в Ленинграде была создана историческая комиссия КПЭ. Комиссия произвела учет всех оставшихся в живых участников революционного движения в Эстонии и в период 1925—1928 г. созывала неоднократно их совещания для записей и обсуждения воспоминаний. Наряду с этим извлекались и нужные данные из архивов.

На основе собранных материалов Х. Пеэгельман, Я. Анвельт, О. Рястас, Р. Вакман написали ряд статей о революции 1905 года, которые были напечатаны в сборнике «1905 год в Эстонии» (вышел в 1926 г.). С 1926 года стал выходить журнал «Пролетарне револүтсион Ээстис» («Пролетарская революция в Эстонии»), который систематически печатал статьи и материалы об истории революционного движения в Эстонии, о эстонской Красной гвардии и эстонских частях Красной Армии и др. вопросах.

Всей этой интенсивной работой по изучению истории революционного движения в Эстонии руководил Х. Пеэгельман, который редактировал как журнал «Классовая борьба», так и журнал «Пролетарская революция в Эстонии»; он возглавлял Историческую комиссию КПЭ и сам писал значительное количество статей. Он учил молодежь относиться к историческим источникам критически, требовал, чтобы прошлое оценивалось исходя из марксистско-ленинской теории.

Х. Пеэгельман, Я. Анвельт, Р. Вакман и другие дали также решительный отпор мелкобуржуазному уклону во главе с Я. Пальвад्रे и В. Вельманом, которые извращали историю ре-

волюционного движения и выступали с клеветническими утверждениями против руководителей КПЭ.

Несмотря на то, что вышеуказанные авторы не были по специальности историки, проделанная ими работа является весьма ценным вкладом в историческую науку Советской Эстонии.

ZUR ERFORSCHUNG DER GESCHICHTE DER REVOLUTIONÄREN BEWEGUNG ESTLANDS IN DER UDSSR 1918—1937

H. Moosberg

Zusammenfassung

Die ersten vereinzelt von den führenden Persönlichkeiten der revolutionären Bewegung in Estland H. Pöögelmann, V. Kingissepp, W. Buck u. a. geäußerten marxistischen Grundgedanken zur Geschichte ihres Landes, wurden ab 1905 hauptsächlich in den Spalten der demokratischen Zeitungen und Zeitschriften veröffentlicht. Ein systematisches Studium der mit der Geschichte Estlands verbundenen Probleme war unmöglich.

In der Periode der bürgerlichen Diktatur war die Geschichte Estlands faktisch das Monopol der bürgerlichen Historiker, die, ihre Klasseninteressen während, die Geschichte der revolutionären estnischen Werktätigen entweder mit Stillschweigen übergingen oder sie entstellten.

Da die Anhänger der revolutionären Ideen verfolgt, ins Gefängnis geworfen und umgebracht wurden, waren sie gezwungen, in tiefer Illegalität zu arbeiten. Jedoch auch unter diesen schweren Bedingungen waren die Kämpfer für die Sache der Arbeiter bestrebt, den historischen Kampf der estnischen Werktätigen richtig zu erfassen. So schrieb im Jahre 1920 V. Kingissepp in der Illegalität das Buch «Unter dem Joch der Unabhängigkeit», wo eine eingehende Charakteristik des volksfeindlichen Wesens der bürgerlichen Diktatur Estland gegeben wird. J. Lauristin (J. Madarik) schrieb im Gefängnis in den Jahren 1925—1927 den historischen Roman «Die Umstürzler», in dem die führende Rolle der Kommunistischen Partei Estlands im Kampf der estnischen Werktätigen für ihre Befreiung in den Jahren 1922—1924 geschildert wird. Diese beiden Bücher wurden erstmalig in der UdSSR gedruckt.

Viele Teilnehmer des revolutionären Kampfes der estnischen Werktätigen waren gezwungen, das bürgerliche Estland zu verlassen. In der Sowjetunion fanden sie nicht nur einen herzlichen Empfang, sondern auch die nötigen Arbeitsbedingungen zur

Entwicklung ihrer der Form nach nationalen, dem Inhalt nach sozialistischen Kultur.

In der ersten Hälfte der zwanziger Jahre wurden für die Werktätigen Estlands in Petrograd mehrere Lehranstalten gegründet, die Verbreitung von Zeitungen und Zeitschriften nahm ständig zu. Eine Reihe von führenden Persönlichkeiten der estnischen revolutionären Bewegung fing sich neben der publizistischen Tätigkeit auch mit Problemen der Geschichte der revolutionären Bewegung zu beschäftigen an.

Als im Jahre 1919 die estnische kommunistische Zeitschrift «Klassivõitlus» («Der Klassenkampf») zu erscheinen begann, wurde in ihren Spalten nicht nur das wirtschaftliche, politische und kulturelle Leben in der UdSSR behandelt, sondern es wurden auch Artikel und Materialien zur Geschichte der revolutionären Bewegung in Estland gedruckt. So erschienen schon in den ersten Nummern der Zeitschrift I. Käsperts Erinnerungen an die Zeitung «Kiir», die in den Jahren 1912—1914 in Narwa erschienen war, A. Walner veröffentlichte seinen Artikel «Kurzer Überblick über die Tätigkeit der Estnischen Arbeiterkommune», J. Anwelt und L. Rjabtschinski schrieben über die Oktoberrevolution in Estland, H. Pöögelman über die Politik der estnischen Bourgeoisie u. a. In den folgenden Jahren erschien in der Zeitschrift «Der Klassenkampf» eine ganze Reihe von Artikeln über jene Teilnehmer der Arbeiterbewegung, die im bürgerlichen Estland in Gefängnissen zu Tode gequält und erschossen worden waren. Von großem Interesse sind auch die Memoiren jener estnischen Werktätigen, denen es gelungen war, sich aus den Händen der Henker der bürgerlichen Regierung zu befreien.

Nach dem heldenhaften Aufstand am 1. Dezember 1924 in Estland erschienen Artikel auch zu diesem wichtigen Moment in der Geschichte der revolutionären Bewegung.

Ab 1925 fing sich eine Reihe von estnischen führenden Persönlichkeiten besonders intensiv mit der Geschichte der revolutionären Bewegung in Estland zu beschäftigen an, als in Leningrad ein Ausschuß der Kommunistischen Partei Estlands für Geschichte gebildet wurde. Dieser Ausschuß registrierte alle überlebenden Teilnehmer der revolutionären Bewegung in Estland, und in der Zeit von 1925 bis 1928 wurden zu wiederholten Malen Versammlungen abgehalten, wo ihre Memoiren und deren Niederschrift besprochen wurden. Zugleich wurden auch nötige Angaben aus den Archiven gesammelt.

Auf Grund des gesammelten Materials schrieben H. Pöögelmann, J. Anwelt, O. Rästas und P. Wakmann eine Reihe von Artikeln über die Revolution vom Jahre 1905, die im Sammelband «Das Jahr 1905 in Estland» (erschieden im Jahre 1926) veröffentlicht wurden. Ab 1926 fing die Zeitschrift «Proletaarne revolutsioon Eestis» («Die proletarische Revolution in Estland») zu erscheinen an, wo Artikel und Materialien zur Geschichte der revo-

lutionären Bewegung in Estland gedruckt und Fragen, betreffend die estnische Rote Garde, die estnischen Truppenteile der Roten Armee u. a., systematisch behandelt wurden.

Die ganze intensive Arbeit zur Erforschung der Geschichte der revolutionären Bewegung in Estland wurde von H. Pöögelmann geleitet, der bei der Herausgabe beider Zeitschriften, sowohl «Der Klassenkampf» als auch «Die proletarische Revolution in Estland», als Redakteur tätig war. Er stand an der Spitze des Ausschusses der Kommunistischen Partei Estlands für Geschichte und verfaßte auch selbst eine große Anzahl von Artikeln. Er lehrte die Jugend, sich kritisch zu den Geschichtsquellen zu verhalten und verlangte, daß die Vergangenheit vom Standpunkt der marxistisch-leninischen Theorie aus eingeschätzt werde.

H. Pöögelmann, J. Anvelt, R. Wakmann u. a. erteilten auch der kleinbürgerlichen Richtung mit J. Palwadre und W. Wöölmann an der Spitze, die die Geschichte der revolutionären Bewegung falsch auslegten und mit verleumderischen Behauptungen gegen die führenden Persönlichkeiten der Kommunistischen Partei Estlands auftraten, eine scharfe Abfuhr.

Obgleich die obengenannten Verfasser ihrer Spezialität nach keine Historiker waren, bildet ihre Arbeit einen wertvollen Beitrag zur Geschichte Sowjetestlands.